

Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи

С. В. СТАСЮК

помічник судді Верховного суду України

Поширена думка про те, що міжнародні гуманітарні засоби є вигадкою правників, які не уявляють собі реалій війни, може призвести до ситуації, коли військовики будуть вважати себе вільним від будь-яких зобов'язань і керуватися у своїй діяльності тільки вимогами військової необхідності. Таке становище не припустимо, оскільки сприятиме зростанню кількості військових злочинів і, зрештою, призведе до деградації збройних сил і держави, загалом. Отримання знань щодо міжнародних гуманітарних засобів, формування стійких навиків поведінки при виборі способів ведення бойових дій за найнесподіваніших обставин є, на нашу думку, однією з найважливіших умов підготовки військовиків. Разом з тим знання правових норм збройних конфліктів різними категоріями населення є однією з умов його ефективного застосування. Неможливо використовувати міжнародні гуманітарні засоби під час збройного конфлікту без всебічного поширення знань про нього в мирний час та формування на цій основі відповідної правосвідомості.

У сучасному міжнародному праві як загальноприйнятий принцип, що має характер *ius cogens*, закріпився принцип мирного розв'язання міжнародних суперечок. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН «всі Члени ООН вирішують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку та справедливість». Статут ООН надає сторонам, які є учасниками суперечки, вільний вибір засобів, які вони вважають найбільш прийнятними для вирішення даного спору.

Проте, як відомо, міжнародному співтовариству все ще не вдалося уникнути збройних конфліктів, що приносять горе і страждання людям. Незважаючи на заборону використання військової сили у міжнародних відносинах, держави досить часто звертаються до неї для вирішення суперечок та конфліктних ситуацій, що виникають між ними. Це стосується й новітньої історії, коли закінчився тривалий період холодної війни та глобальне протистояння двох наддержав. Біполярна система трансформувалася у багатополосний світ. За надзвичайно короткий історичний період відбулися події, які за своїми політичними наслідками можна порівняти хіба що з двома минулими світовими війнами: розпалися так звана світова системи соціалізму та Організація Варшавського Договору як один зі світових центрів могутності. Сталися масштабні геополітичні зрушення, перегрупування сил, коаліцій, союзів, зміна політичних режимів, утворення нових незалежних держав тощо. Хоча новий світовий перерозподіл практично виключив ризик глобального військового конфлікту, проте різко зросла загроза локальних конфліктів, які переважно мають національні та релігійні відтінки. Парадоксально, але кінець епохи холодної війни не став початком епохи миру та стабільності. З початку 90-х років минулого століття спостерігається різке зростання кількості внутрішніх та міжнародних конфліктів, які суттєво дестабілізують світ і загрожують міжнародній безпеці. Особливістю зазначених конфліктів є те, що їхніми

учасниками стали або молоді постколоніальні країни, які, зазвичай, не мають сильних структур державного управління або певні сили усередині держав, які ще не мають міцних організаційних структур.

Саме за таких складних соціально-політичних та економічних обставин дедалі більше вчених, теоретиків міжнародного права, політиків і дипломатів почали замислюватися над правомірністю та можливостями старих і водночас нових засобів регулювання збройних конфліктів, таких як «втручання з гуманітарною метою», «гуманітарна інтервенція», «військово-силове попередження ескалації конфлікту» тощо. Справа у тому, що з одного боку, масштаб насильства у конфліктах змішаного типу створює ситуацію аморальності при невтручанні розвинених держав. Аналітики справедливо зазначають, що міжнародні миротворці були розміщені у Боснії і Герцеговині лише тоді, коли там загинуло близько 250 тисяч осіб, а у Руанді — коли кількість загиблих наблизилася до півмільйона [1]. З іншого боку — зростає кількість критиків регулятивних можливостей міжнародних гуманітарних засобів, незадоволених їхньою низькою ефективністю, неспроможністю запобігти масовим порушенням прав комбатантів, цивільного населення та біженців. Окремі російські науковці вважають, що «гуманітарне право відмирає» [2, 29]. Ганс-Петер Гассер, узагальнюючи аргументи критиків гуманітарного права, привертає увагу, на тлі надзвичайно поширених порушень правових норм у сучасних збройних конфліктах, й до нових проблем — консерватизм існуючих норм, повільність процесу заборони зброї масового ураження тощо [1, 3–53]. У цьому контексті, на нашу думку, слід відзначити ще більш серйозну проблему міжнародних гуманітарних засобів — надзвичайно складне узгодження волі держав при подальшій кодифікації міжнародно-правових норм.

Концепція «гуманітарної інтервенції» часто пропонується як найоптимальніше вирішення міжнародних гуманітарних криз сьогодення. Вітчизняні науковці такі як: М. Нелеп та О. Мережко вважають, що теоретичне вирішення проблеми правомірності гуманітарної інтервенції створить належні умови та нові механізми «у вигляді гуманітарних силових операцій ООН для повної перемоги світового співтовариства над міжнародними гуманітарними кризами...» [4, 11].

Загалом, поділяючи думку щодо поширення практики гуманітарної інтервенції та певною мірою шляхетної мети її творців, вважаємо за необхідне висловити скептицизм з приводу легітимності та наслідків проведення гуманітарних силових операцій, а також можливості «повної перемоги» над збройним насильством. Першим випробуванням механізму гуманітарних силових операцій ООН після закінчення «холодної війни» стала операція з надання допомоги курдам і шітам, яка була санкціонована резолюцією Ради Безпеки ООН № 688. Дії військ тринадцяти країн були допоміжними діями у боротьбі з іракською агресією і проходили синхронно з військовою операцією «Буря в пустелі» у січні 1991 р.

Цілком самостійною гуманітарною силовою акцією ООН стала операція у Сомалі 1992 р. під час спроби врегулювати внутрішній збройний конфлікт у якому тільки від голоду щодня гинуло близько 3 000 осіб. Відповідно до резолюції Ради Безпеки № 794, на підставі глави VII, операція у Сомалі здійснювалася на розсуд Генерального Секретаря ООН, а у практичному аспекті її виконували США. Подальші трагічні події у Сомалі показали, що ніяка військова сила не спроможна

відмінити обов'язковість використання всіма сторонами конфлікту міжнародних гуманітарних засобів, інакше «гуманітарна діяльність» втрачає сенс.

Саме такий висновок підтвердили перебіг та наслідки силової операції ООН 1994–1995 рр. у Боснії і Герцеговині. Зокрема, під час натовського бомбардування 30 серпня 1995 р. загинуло майже 350 сербів, сотні були поранені, зруйновано суто цивільні об'єкти, що стало наочним свідченням порушення Женевських Конвенцій 1949 р. стосовно захисту цивільного населення. Крім того організатори силових операцій ООН опинилися на боці однієї сторони у міжетнічному внутрішньому конфлікті, відкинувши принцип нейтральності.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного можна стверджувати, що гуманітарним силовим операціям ООН під час приборкання змішаних збройних конфліктів притаманні такі риси:

– невизначений міжнародно-правовий характер військових гуманітарних акцій. Зокрема, рішення про бомбардування сербських позицій навколо Сараєва було прийнято Радою НАТО без спеціальної резолюції Ради Безпеки ООН, тобто ухвалою військово-політичної організації всупереч Статуту ООН теж саме можна сказати про війну 2003 р. та подальшу окупацію Іраку (порушені статті 51, 52) [5, 20–209].

– нездатність учасників силових акцій уникнути порушень міжнародного гуманітарного права, особливо що стосується захисту цивільного населення, спонуд цивільного та культурного призначення. Навіть США, які завжди критично ставляться до повідомлень своїх антагоністів на Близькому Сході визнали, що під час останньої війни в Іраку та його подальшої окупації (2003–2010 рр.) загинули десятки невинних цивільних осіб.

– неприхований політичний підтекст більшості силових акцій. Так, незважаючи на найжахливіші наслідки громадянської війни у Руанді 1994 р. (1,5 млн. закатованих та 4 млн. поранених на 8 млн. мешканців за даними руандійських джерел) США зайняли позицію невтручання відповідно до власних «національних інтересів», а французькі підрозділи парашутистів, навпаки, виступили на стороні режиму хуту, з яким вони були пов'язані військово-політичними угодами [6, 61].

– саме регулювання збройних конфліктів силовими акціями ООН будь-якими засобами обмежене вузькими рамками можливостей запобігання подальшому геноциду та роз'єднанню конфліктуючих сторін, які ставляться вороже одна до одної. Сутність збройної боротьби не змінюється втручанням «третьої сторони». А головне — «силові операції» не мають історичних традицій та усталених норм гуманної поведінки.

Донедавна вважалося, що сучасною правомірною альтернативою гуманітарній інтервенції у межах існуючого міжнародного правопорядку можуть бути:

а) гуманітарні силові операції ООН зі встановлення миру («peace-forcing operations»), які здійснюються на підставі глави VII Статуту та згідно з резолюцією Ради Безпеки міжнародними збройними силами з метою не допущення поглиблення «гуманітарної кризи»;

б) операції ООН з підтримання миру («peace-keeping operations») у конфліктогенних регіонах, які застосовуються відповідно до глави VI Статуту з метою запобігання поновлення бойових дій.

Головною ознакою операцій ООН з підтримання миру у порівнянні з гуманітарною інтервенцією є принцип незастосування сили, а зброя використовується

тільки з метою самооборони. Війська, розташовані згідно з мандатом Ради Безпеки в Анголі, Іраку, Сомалі, Руанді, Боснії прагнули до підтримання хоча б нестійкого мирного «status quo». Щодо природи гуманітарних силових операцій та операцій з підтримання миру, за аналогією з дослідженням природи міжнародного права, то слід також зазначити суттєві відмінності перших, других і третіх. Операції «peace-keeping» відносяться до превентивних заходів міжнародного права, реалізація яких покликана запобігти ще більшому прояву насильства. За своєю природою гуманітарна інтервенція становить виняток з принципу незастосування сили за таких надзвичайних умов та масштабів порушень засадничих прав людини, що невтручання само по собі становить «міжнародно-кримінальну бездіяльність». Водночас, під лінгвістичним кутом зору термін «інтервенція» звучить доволі не-привабливо, тому окремі фахівців пропонують нове поняття «гуманітарна акція», до змісту якого передбачається внести також нерепресивні елементи [11, 50].

Остання чверть XX ст. продемонструвала ще один «силовий спосіб» врегулювання стихії внутрішнього та міжнародного насильства — односторонні, короткотермінові військові акції держав — лідерів у царині міжнародних відносин. Посилаючись на абстрактні «норми міжнародного права» США здійснюють повітряні напади на об'єкти в інших країнах з використанням високоточної зброї, а також інтервенції до деяких країн (Афганістан, Сомалі, колишня Югославія та Ірак). Не менш парадоксальним виглядають заяви представників США та НАТО про готовність здійснювати повітряні удари по ядерним об'єктам Ірану з метою «запобігання розповсюдженню ядерної зброї». Під правовим кутом зору, такі дії теоретично можуть бути виправдані «надзвичайним виключним правом» (*in extremis necessitate*), яке було запроваджене до юридичної науки німецьким правником І. Пюттером у XVIII ст.

Таким чином, міжнародні гуманітарні засоби регулювання збройних конфліктів склалися впродовж тривалої історії. Вони впливають з антропологічної природи універсального захисту життя і прав людини, незважаючи на політичні, ідеологічні та релігійні чинники. Міжнародне гуманітарно-правове поле регулювання війн та збройних конфліктів визначається його суттєвими характеристиками, такими як: міжнародно-правовий статус (війна, міжнародний військовий конфлікт, внутрішній збройний конфлікт, насильницькі дії, які супроводжують військово-політичні акції з підтримання чи встановлення миру у конфліктогенних регіонах, спорадичні насильницькі дії, що виникають внаслідок «силових методів» розв'язання внутрішніх проблем) соціально організованого збройного насильства; ступінь розвитку гуманітарних засад та цивілізованості суспільства у життєвому просторі якого спалахнув конфлікт; наявність кодифікованих норм врегулювання конфлікту та історично виправданих моральних традицій тощо. В той же час, регулятивні можливості міжнародних гуманітарних засобів регулювання збройних конфліктів напряму залежать від ступеня доступності правових засад миротворчої діяльності з деескалації конфліктів, від «промульгації» рішень державних органів щодо початку, перебігу та завершення конфлікту.

Міжнародне право не має притаманних йому «силових» механізмів і структур примусу, тому виконання його вимог складає особливу проблему. Зважаючи на відсутність потужних важелів виконання приписів міжнародного гуманітарного права (суд, поліція, армія) ефективність його регулятивної функції залежить від дійсної імплементації та функціонування механізму реалізації.

У сучасному міжнародному праві з'явилася система відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Це сприяло запобіганню злочинів та посиленню захисту прав людини. Імплементация у царині законодавства є заключним етапом процесу гармонізації національних та міжнародних правових систем з питань регулювання збройних конфліктів. З метою виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань при підготовці, плануванні та веденні бойових дій повинні враховуватися норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту жертв війни насамперед цивільних осіб, які припинили безпосередню участь у збройному протистоянні, цивільних об'єктів, захисту особливо небезпечних об'єктів та культурних цінностей.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Косовский покер // Столичные новости. — 1999. — № 3.
2. Старушенко Т. Б. Не только тушить, но и предупреждать конфликты / Старушенко Т. Б. // Московский журнал международного права. — 1997. — № 1. — С. 29.
3. Гассер Ганс Петер. Вызов, брошенный 26-й конференции Красного Креста и Красного Полумесяца / Гассер Ганс Петер // Московский журнал международного права. — 1996. — № 3. — С. 34-53.
4. Неліп М. І., Мережко О. О. Силовий захист прав людини / М. І. Неліп, О. О. Мережко. — К., 1998. — С. 119-130.
5. Международное право в документах : Учебное пособие / Сост. Н. Т. Блатова. — М.: Юрид. лит., 1982. — 865 с.
6. Ильин Ю. Д. Международное право и война в наши дни / Ильин Ю. Д. // Московский журнал международного права. — 1996. — № 1. — С. 48-62.
7. Матеріали «Круглого столу» в редакції журналу «Государство и право». — 1998. — № 8. — С. 50.
8. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / Віталій Сергійович Чорний. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. — 368 с.

Стасюк С. В. Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи

Анотація. У статті аналізуються міжнародні гуманітарні засоби та їхні можливості щодо регулювання збройних конфліктів.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародні гуманітарні засоби, збройний конфлікт, національні інтереси.

Stasiuk S. V. Особенности регулирования современных вооруженных конфликтов: проблемы и перспективы

Аннотация. В статье анализируются международные гуманитарные средства и их возможности регулирования вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: международная безопасность, международные гуманитарные средства, вооруженный конфликт, национальные интересы.

Stasiuk S. V. Specific issues in the regulation of the contemporary armed conflicts: problems and perspectives

Annotation. International humanitarian facilities and their regulations in the military conflicts are analysed in the article.

Key words: international security, international humanitarian facilities, military conflict, national interests.

Стаття надійшла до редакції 2.10.2010.